Zur

Geschichte des Aberglaubens
in der Heilkunde.

Vortrag
von
Dr. J. Möller.

Gedruckt zum Vortheil der Handwerker-Fortbildungsschule
in Königsberg.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

Königsberg.
Verlag von Braun & Weber.
1872.

JULIUS OTTO LUDWIG MÖLLER

ZUR GESCHICHTE DES ABERGLAUBENS IN DER HEILKUNDE

OVER DE GESCHIEDENIS VAN HET BIJGELOOF IN DE GENEESKUNDE

1 8 7 2

vertaling:

Ruud Muschter
∴

Groningen

muschter@home.nl
www.archive.org

17 april 2026

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave 3
Inleiding van de vertaler 4
Bronvermelding 5
De tekst 6

INLEIDING VAN DE VERTALER

Het werk mist de eerste drie tekstpagina's.

Het begrip 'somnambuul' en 'tempelslapers', werd uitgebreid behandeld door dr. Carl du Prel in zijn boek 'Die Mystik der alten Griechen' (De mystiek der oude Grieken). Zie mijn vertaling op www.archive.org, of op kb.nl (Koninklijke Bibliotheek).

Ruud Muschter.

BRONVERMELDING

Königsberg, 1872

https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11018367?q=Rosenkreuzer&page=,1

Bayerische Staatsbibliothek München

DE TEKST

… geestelijke bezigheid, in plaats van de geneeskunde, enkele aanduidingen in die richting te maken.

De huidige geneeskunde is er trots op, niets anders te zijn dan een aanwending van de natuurwetenschappen op de weerbarstige toestanden van het menselijk lichaam. Op z'n minst streeft ze dit standpunt, voor zover ze het nog niet bereikt heeft, in bewuste arbeid en voortdurende vooruitgang na. Alleen behoren de heldere kennis van dit doel en de daarop gerichte schreden tot de nieuwe tijd. De beginstadia waaruit ze zich moeizaam naar voren hebben geworsteld, waren van gans andere aard. Want de behoefte aan hulp bij ziekten heeft zich reeds oneindig eerder voelbaar gemaakt; eerder dan de eerste elementen van een wetenschap ook maar bestonden.

Voor de natuurmens, die zich een natuurkracht slechts in het gewaad van een op 'n mens gelijkende persoonlijkheid kan voorstellen, die de bliksem en de wind voor boden van eigen godheden houdt. Voor hem schijnt ook het lichamelijke lijden dat hem plaagt, door een vertoornde god of kwade geest gezonden te zijn, die hij door offers en smeekbeden moet trachten te verzoenen. Dienovereenkomstig worden dan de priesters, die zich erop beroemen de wil der goden beter te kennen, om hun bemiddeling bij ziekten ingeschakeld. De tovenaars van de negervolkeren, de sjamanen van de Siberische stammen, zijn gelijktijdig priesters en artsen. Bij de Indianen van Noord-Amerika, die geen speciale priesterstand hebben, heet iedereen voor wiens verstand en kennis zij achting hebben, een 'medicijnman', en iedere vinding die hen imponeert, heet 'het grote medicijn'. Zodra de religieuze cultus een zodanige vorming verkregen heeft, dat bijzondere, heilige plekken, tempels of parken voor de godsverering bestemd zijn, worden deze tegelijk ook geneesinrichtingen. Sommige tempels die aan een bepaalde godheid gewijd zijn, krijgen gaandeweg een bijzondere roep. Dit weten wij bijvoorbeeld van de heilig-

dommen van Serapis in Memphis, Canobus en Alexandrië, en zeer in het bijzonder van de beroemde Esculaaptempel te Epidaurus en Kos in Griekenland, tot Pergamus in Klein-Azië. Deze tempels waren met grote omzichtigheid in bijzonder gezonde, hooggelegen en met schoon drinkwater voorziene oorden in de bevallige omgevingen van parken en tuinen aangelegd. Zelfs bronnen en mineraalwater van andere aard zocht men vroegtijdig op, om daarnaast Esculaaptempels (Asklepieia) op te richten. De zieken, die van heinde en verre naar deze heiligdommen op pelgrimage gingen, moesten zich vooraf naar bepaalde voorschriften door vasten, baden of ook wel massage, afwrijven en zalven van het lichaam voorbereiden. De priesters versaagden niet om ondertussen door het vertellen over wonderbare genezingen hun geloof te sterken en hun inbeeldingskracht op te wekken. Dan pas voerde men de zieken onder feestelijke gebeden en gezangen naar de tempel, boven de poort waarvan geschreven stond: "Rein van zin moet degene zijn, die de geurende tempel betreedt." Men liet de zieke onder geheimenisvolle ceremoniën zijn offer verrichten en dan in een naburig stil en donker vertrek voor de slaap neerliggen, om de openbaring van de god - in persoonlijke verschijning of door 'n door deze gezonden droom - te verwachten. Wanneer iemand zich zijn droom niet kon herinneren of de zin daarvan niet kon begrijpen, duidde de priester de wil van de godheid, waarna de zieke genas. Gewis kregen sommigen door de inwerking op het gemoed en de inbeeldingskracht in verbinding met de vooraf genoemde natuurlijke invloeden en diëtetische middelen, hun gezondheid terug. Alleen bleven velen ook ongenezen, zoals dit bijvoorbeeld over de arme teringlijders uitdrukkelijk bericht wordt. Over dezen heette het dan, dat de toorn van de godheid niet te verzoenen was geweest, Gewis werd dit aanvankelijk in goed geloof gezegd. Pas mettertijd verhieven de priesters zich geestelijk boven de grote massa, en bedienden zich dan van die gemakzuchtige uitvlucht, om de roep van hun heiligdom niet in gevaar te brengen. Ja, in latere

tijden waren er zelfs in de buurt van de tempel wonende priesters die behulpzaam waren, om in plaats van de zieke te dromen, wanneer deze zelf daar al in het geheel niet meer toe in staat was. Men noemde hen op naïeve wijze 'droomhandelaars' ('Ονείροπόλοί).

Wie ziet in deze schildering uit de grijze oudheid niet het oerbeeld van situaties die zich door alle eeuwen herhaald hebben en zich nog thans onder onze ogen afspelen? Toen in de middeleeuwen de geneeskunde vrijwel uitsluitend in handen van monniken was gekomen, beschouwden zij de geneeskunde eveneens als een werk van het geloof, en trachtten haar onder verwaarlozing van ieder nadenken en alle wereldlijke middelen, door gebeden, wijwater, het Avondmaal en heilige zalven en met name door de relikwieën der martelaren, te bewerkstelligen. De tempelkuren en de tempelslaap werden herhaald, met het enige onderscheid dat in de plaats van Serapis of Esculapius, de heilige Ida of de heilige Martinus van Tours, St.-Denijs of St.-Dieudonné van Benevent met hun grafkapellen en kloosters getreden waren. En is het dan iets wezenlijk anders, wanneer nog tegenwoordig in bekrompen landen pompeuze processies of bedevaarten voor deze of gene schutspatrones georganiseerd worden, om het stoppen van de cholera of van de gele koorts af te smeken? Ja, is het niet wederom hetzelfde, wanneer zelfs bij ons officiële kerkgebeden worden voorgeschreven, om voor een prinses een gelukkig onderdak, of voor de een of andere zieke genezing af te smeken?

Doch nog in ander opzicht kunnen die tempelkuren van de oudheid ons tot interessant origineel dienen. Hadden namelijk de zieken hun gezondheid wederom verkregen, dan brachten zij de god een dankoffer, gaven de priesters geschenken en lieten voor de tempel hetzij het een of andere rook- en offervat, of ook wel een gouden, zilveren of ivoren afbeelding van het lichaamsdeel dat ziek geweest was, vervaardigen, net zoals men nog heden ten dage in de kapellen van Loretto, St.-Jago di Compostella en andere beroemde bedevaartsoorden opgehangen ziet.

Ten slotte lieten zij ook niet zelden hun namen, hun ziekte en de wijze van hun genezing hetzij op een zuil, of in bijzondere metalen tabletten ingraveren en in de tempel opslaan. Diverse van deze wijtabletjes uit Romeinse tempels zijn tot ons gekomen, bijvoorbeeld het volgende: "Aan de blinde soldaat Valerius Aper gaf de godheid de orakelspreuk, uit het bloed van een witte haan en honing een zalf te mengen en drie dagen zijn ogen daarmee te zalven. Hij kreeg zijn zicht terug en dankte de godheid voor al het volk." Kranten waren er toen nog niet, doch zou men niet geloven een advertentie van Johann Hoff[1] of van de beroemde hygiënist Carl Jacobi[2] voor zich te hebben?

Doch het zou onredelijk zijn wanneer men niet zou willen erkennen, dat benevens zelfbedrog en zwendel ook de serieuze drang naar waarheid in die tempels van de oudheid een plek gevonden, en de eerste grondstenen tot een wetenschappelijke bewerking van de geneeskunde gelegd had. Reeds bij de priesters van de Egyptische god Thot was er gaandeweg door nuchtere waarneming van het verloop der ziekten een bepaalde schat aan ervaringsregels verzameld, die oorspronkelijk in zuilopschriften bewaard was. Doch na de uitvinding van het papyrusschrift werden ze in een boek, en wel het oudste medicinale, Embrem genaamd, verenigd. Net als alle wetenschap bij de Egyptenaren was ook deze een geheime, slechts voor de ingewijden toegankelijke, en zo star in haar autoriteit, dat de artsen, wanneer zij de eenmaal erkende regels hadden opgevolgd en de zieke stierf, vrij van alle verantwoording bleven. Werd bij hen daarentegen een overtreding van die voorschriften aangetoond, dan werden zij - ongeacht het resultaat - met de dood bestraft. Ook in Griekenland waren de verhoudingen oorspronkelijk zeer gelijkend. De priesters, die hun afstamming tot Esculapius zelf herleidden, de Asklepiaden, vormden een gesloten Orde en waren door een gezworen eed tot

---

[1] Johann Bernhard Hoff, 1826-1887. Duitse ondernemer, die veel reclame maakte met het onwerkbare middel 'Malzextrakt'.

[2] "Karl Jacobi", 1775-1858, Duits psychiater.

geheimhouding jegens iedere oningewijde verplicht. Ondertussen trad een wisselwerking met de ten dele in deze oorden opgerichte scholen der filosofen in die zin in, dat laatstgenoemden enerzijds de in de tempels verzamelde ervaringen deelachtig werden; anderzijds de levensverrichtingen en de aard der ziekte trachtten te doorgronden en te presenteren overeenkomstig hun systemen. Zij grondvestten aldus de theorie der geneeskunde. En al zweefde deze ook in gebrek aan positieve kennis meestal volkomen in de lucht, toch moeten wij hun de verdienste laten, de eerste schreden tot emancipatie der geneeskunde van de religie gedaan te hebben, doordat zij die van het gebied van het geloof naar dat van het denken verzetten. Een verdere en beslissende stap danken wij aan de oorspronkelijk tot de Asklepiaden behorende familie en school der Hippokraten. Zij verzamelden de tot dan toe gewonnen kennis, verrijkten die door eigen waarnemingen die grotendeels als voorbeeld van trouwe, onbevangen natuurobservatie kunnen gelden, en publiceerden ze, voor zover dit bij de toenmalige geringe hulpmiddelen mogelijk was, in een rij geschriften.

Hoewel, al was er ook vanaf toen een zogezegd wereldlijke geneeskunde, zou het toch een grote misvatting zijn om te geloven, dat ze zich thans langs rechte weg zelfstandig had ontwikkeld en van de heerschappij van het wondergeloof had vrijgemaakt. Indertijd was lezen en schrijven nog een zeldzame kunst, en de vermenigvuldiging van een boek door kopiëren moeizaam en tijdrovend. Zelfs was het materiaal daartoe kostbaar. Onderwijsinstellingen waren er nog slechts in enkele oorden en het reizen daarnaartoe was met gans andere moeilijkheden verknoopt dan heden ten dage. Vanzelfsprekend kon onder zulke omstandigheden iedere kennis zich slechts langzaam uitbreiden. Met name de geneeskunde werd geremd doordat haar wezenlijke grondbeginselen, anatomie en fysiologie, nog maar in gebrekkige aanvang bestonden. Aangezien de Ouden meenden dat de dode pas na zijn begrafenis rust vond, verbood de religieuze schuwheid de ontleding van de

menselijke lijken. Slechts in Alexandrië ten tijde van de eerste Ptolemaeën, was men genoeg vrij van vooroordelen om die toe te staan. Doch helaas ging deze gelegenheid spoedig voorbij, zodat nog de grootste arts van de oudheid, Galenus, die een volle 400 jaar later leefde, zijn anatomische aanschouwingen vrijwel gans vanuit de ontleding van apen en andere zoogdieren genoodzaakt was te scheppen, en het als een geluk roemt, ooit in Alexandrië twee skeletten van rovers gezien te hebben, die men als straf niet begraven had. En toch nog 1500 jaar later in het tijdsgewricht van het opleven der wetenschappen, moest de grote Besal zich aan levensgevaarlijke vervolgingen blootstellen, toen hij het waagde om de anatomie pas weer praktisch te bedrijven! De fysiologie was en bleef steeds een vrijplaats voor de spitsvondigheden der filosofische scholen. De methode der natuurwetenschappen, waarneming en experiment, heeft ze zich pas sinds nauwelijks twee eeuwen eigen gemaakt. En de stelling dat ze niets anders is of zou moeten zijn dan een aanwending der natuurkunde op het menselijk lichaam, werd nog een mensenleeftijd geleden niet slechts niet algemeen erkend, doch zelfs door bekende autoriteiten met verwijzing naar het bijzondere van de levenskracht heftig bestreden.

Zo bleven aan de geneeskunde vanaf de oorspronkelijke verbinding met de religie, drie basisdenkbeelden kleven, die in de loop der eeuwen talloze vormen van het bijgeloof hebben gekweekt.

Ten eerste: Dat de ziekte door vijandelijke inwerking van bovenmenselijke wezens ontstaat en ook wederom door bovennatuurlijke invloeden moet worden verholpen.

Ten tweede: Dat de mens met de overige natuur in geheimenisvolle verbindingen staat, waarvan zijn wel en wee zowel in het grote als in het kleine afhangen.

Ten derde: Dat de ziekte een concreet, vijandelijk wezen is, dat in het lichaam binnendringt en evenzo wederom uitgedreven, ja, zelfs op anderen overgedragen kan worden.

Het eerste van deze denkbeelden is de kern van het wondergeloof, en wij hebben reeds gesproken over het voortduren daarvan. Er blijven voor ons echter nog enkele veranderingen en vormen over om ze nader te beschouwen.

Enerzijds namelijk bleef weliswaar de oude voorstelling intact, dat de ziekte door een god gezonden is. Doch het getal der godheden aan wie men de oorzaak toeschreef, nam steeds meer toe. Deels doordat bij het groeiende internationale verkeer, met name in Alexandrië en in Rome, het ene volk de godheid van het andere leerde kennen en de cultus daarvan bij zich invoerde; deels doordat afzonderlijke ziekten bijzonder gepersonifieerd werden, namelijk op plekken waar ze bij voorkeur heersten. Zo waren er bijvoorbeeld in het door koortsen geplaagde Rome en zijn nabuurschap niet minder dan drie tempels die aan de godin Febris gewijd waren. Ook werden wel aan afzonderlijke godheden bijzonder betrekkingen tot bepaalde gebeurtenissen in het leven toegeschreven. Zo gold Juno van oudsher als de helpster bij de geboorte en als schutsvrouw van de vrouwen in het kindbed[3], en zond dus ook de ziekten en gevaren die dezen overkwamen.

Anderzijds vormde zich in Alexandrië de zogenaamde neoplatoonse school, waarvan de leer een mengeling is van de filosofie van Pythagoras en Plato, met de mystieke zienswijzen van de oosterse volkeren. Naar deze leer speelden niet langer goden, doch de demonen de hoofdrol, waarvan er een ontelbare hoeveelheid was: niet-lichamelijke wezens, die de lichamen omgeven "zoals de zon het water beschijnt, zonder in het water zelf te zijn." Doch ze dringen ook in menselijke en andere lichamen binnen. Ze beheersen alle levensverrichtingen en met name bewerkstelligen zij alle ziekten. Door onthouding en gebeden, met name echter door hogere wijsheid en geheime kunst, kan men de demonen beheersen. Deze hogere wetenschap is de oorspronkelijk door de Chaldeeën bedachte magie. Bepaalde woorden, zowel gesproken en geschreven, alsook

[3] "der Wöchnerinnen".

bepaalde afbeeldingen en tekens, bezitten een karakteristieke macht over de demonen en kunnen derhalve tegen hen beschermen of hen uitdrijven. Onder de woorden zijn het met name de Chaldese en Hebreeuwse, aangezien ze tot de oudste volkeren en de bedenkers van de magie behoren, en vandaar voor de demonen het vloeiendst zijn. Doch men ging zelfs zo ver te beweren, dat juist de onbegrijpelijkste woorden de krachtigste zijn. Galenus was een van de weinigen die zich van deze onzin onthielden en zich ertegen uitspraken. Doch hij klaagt, dat het in zijn tijd reeds mode is geworden om alle artsenijen Babylonisch of Egyptisch te benoemen. En Lucianus bericht, dat men zich van een Arabisch gedicht ter genezing van ziekten zou hebben bediend, en dat een vermeende orakelspreuk in gans onbegrijpelijke barbaarse woorden als middel tegen de pest op de meeste deuren van de Italiaanse steden was aangeslagen. De lijfarts van keizer Septimius Severus verkreeg een bijzondere roep door het woord abacadabra, dat hij als amulet ter genezing van de koorts aanwendde.

Het christendom hief het geloof in demonen geenszins op. In tegendeel, het bevestigde die, zij het ook in een iets veranderde vorm. De christelijke priesters vonden het namelijk doelmatiger om bij de heidense stammen die zij trachtten te bekeren, hun talrijke goden als kwade geesten uit te beelden, dan hun bestaan gans te loochenen. Wij bezitten brieven van bisschop Daniël van Winchester aan Bonifatius, de apostel der Duitsers, en van paus Gregorius de Grote aan de abt Mellitus, waarin deze gang van zaken uitdrukkelijk wordt aanbevolen om het christendom een gemakkelijker toegang te verschaffen. Doch het valt niet te betwijfelen, dat de ondergeschikte geesten onder de christelijke priesterschap zelf met bijgelovige schuwheid geloofd hebben aan de oude heidense goden als aan duivelse wezens. Zo gingen dan ook de betrekkingen tot gezondheid en ziekte, die men vroeger aan de demonen had toegeschreven, in de christelijke middeleeuwen over op Wodan, Loki en de ganse schare der Oudgermaanse godheden, en wel des te gemakkelijker daar het

volksgeloof reeds in de voorchristelijke tijd zulke betrekkingen aan enkelen ervan had toegeschreven. Een van de in Merseburg gevonden liederen uit de heidense tijd vertelt, hoe Wodan en Balder samen door het woud rijden en het paard van de laatste een been breekt. Verscheidene godheden trachten vergeefs door toverspreuken de schade te genezen. Tot slot bespreekt Wodan die, "die het goed begreep":

Ben zi Bena,	Been tot been,
Bluot zi Bluoda,	Bloed tot bloed,
Lid zi Geliden,	Ledemaat tot ledematen,
So se gelimida sin.	Alsof ze gelijmd zijn.

Dit lied heeft eeuwenlang als toverspreuk gediend, om de genezing van gewonde paarden te bewerkstelligen. Tegelijk toont dit voorbeeld ons de oorsprong en de verandering van het zogenaamde 'bespreken'. Eigenlijk was het het machtgebod uit de godenmond zelf, en dan de herhaling van de door het spreken voortgeplante wonderkrachtige woorden, totdat deze gaandeweg verloren gingen of onbegrijpelijk werden en nog slechts het zinneloze gemurmel van oude vrouwen overbleef.

Van de aanname dat bovenmenselijke wezens, zij het goden of demonen, de ziekten verwekken en genezen, is het slechts één stap naar de mening dat ook mensen met deze bovennatuurlijke kracht voorzien konden zijn. Wij zien dit geloof in twee vormen optreden: in het geloof aan het boze oog, zoals het zich bij de volkeren van het Oosten en Zuid-Europa vanaf de oudste tijden tot aan het heden gehandhaafd heeft, en in het geloof in heksen, dat meer bij de middeleeuwen en de noordelijke volkeren hoort, doch hier echter eveneens nog in onze dagen spookt. De samenhang met het geloof in demonen is vooral bij de laatste vorm tastbaar, aangezien de heksen immers hun toverkunsten rechtstreeks van de duivel zouden hebben geleerd.

Het tegenspel tot deze verderfelijke vaardigheden van slechte mensen, vormt de aan de koningen als de gezalfden des Heren

toegeschreven gave, zuiver door het opleggen van hun hand krankzinnigheid te kunnen genezen. Vooral de koningen van Frankrijk en Engeland stonden in de roep, op deze wijze kroep te kunnen genezen, en er waren patriottistische schrijvers onder heidense naties die daarover ruzieden en deze wonderdoende macht alleen voor hún koning claimden.

Tot slot zij hier nog aan het bezweren[4] gedacht, hoewel de ten grondslag liggende idee een iets afwijkende is. Zoals bekend is, kan men zowel anderen alsook zichzelf 'bezweren', wanneer men hun of z'n eigen geluk, welbevinden of bloeiende uitzien roemt. Zelfs de verstandigste, meest geletterde lieden, vooral natuurlijk de vrouwen, plegen aan zulke uitingen echter, al is het half schertsend, 'afkloppen'[5] of 'drie kruisjes slaan'[6] toe te voegen, et cetera. Want het heeft zich immers zeer dikwijls voorgedaan, dat spoedig na zulk een lovende erkenning van dat het goed gaat, ziekten of ongevallen waren opgetreden. Dit valt niet te ontkennen. Net zoals in onze zone het wisselende weer de intrede van slechte weersomstandigheden gemiddeld des te waarschijnlijker wordt naarmate het aanhoudend fraai geweest is, zo zal het bij de veranderlijkheid van het menselijke noodlot ook zo gaan. De heimelijke vrees echter, die een roemende uiting als een uitdaging van het noodlot beschouwt en daaraan het latere ongeluk toeschrijft, vindt zijn basis in de oeroude voorstelling van de afgunst der goden, die de sterfelijken een ongestoord geluk niet gunnen. Onze grote dichters hebben deze antieke idee zoals bekend is, benut en klassiek tot uitdrukking gebracht. Tot Polykrates, die door het geluk vormelijk achtervolgd wordt, spreekt zijn vriend[7]:

"Ik gruw van de afgunst der goden;
De ongemengde vreugde van het leven
Werd geen aardbewoner ten deel."

---

[4] "des Verrufens".
[5] "unverrufen".
[6] "3 Kreuze dabei".
[7] Amasis, de koning van Egypte.

En het Lied der Perzen in de Iphigenie[8] begint met:

Het vreze de goden
Het mensengeslacht!
Zij houden de heerschappij
In eeuwige handen
En kunnen haar gebruiken
Zoals het hun bevalt.
Hij vreze haar dubbel,
Die zij ooit verheffen!

Is het niet een merkwaardig bewijs van de taaiheid van leven van het bijgeloof, dat - terwijl het basisdenkbeeld van afgunstige, tussen humeurigheid en hartstocht schakelende godheden ons allang vreemd is geworden - de daarvan afstammende schroom voor het bezweren nog zeer algemeen voortbestaat?

Dat men zich als beschermingsmiddel tegen al zulke verderfelijke invloeden bediende van de toverspreuken en toverwoorden, en ook van bepaalde tekens met een geheime betekenis, is reeds genoemd. Dit is het gebruik van de amulet of talisman, dat nog heden ten dage bij bevooroordeelde volkeren meer verbreid is dan men wellicht meent. In Polen bijvoorbeeld draagt een groter deel van de bevolking, zowel van de katholieken als de Joden, zoiets op de borst. En de Franse soldaten zijn vrijwel allen met zulke amuletten de laatste oorlog ingetrokken, net zoals er in de scharen der lansknechten in de 15e en 16e eeuw gewoonlijk enkele oude, aan vele gevaren gelukkig ontsnapte, krijgers waren, die als houw- en steekbestendig golden en door hun jongere kameraden om verstrekking[9] van hun tovenarij werden gesmeekt. Het is bekend dat zulk een oude houwdegen voor een onzekere nieuweling die niet kon lezen, voor de slag slechts de

[8] Uit Euripides' tragedie, de dochter van Agamemnon en Klytaimnestra.
[9] "Mittheilung".

Lakonische woorden: "Nietsnut, weer je" op een briefje schreef. En de soldaat, in het geloof aan de beschermkracht van deze talisman, ging er nu dapper op los en bleef ongewond.

Onder de tekens waarvan men zich bediende, golden lange tijd twee driehoeken die ineengevlochten waren zodat ze een zeshoekige ster vormden, als bijzonder wonderdadig. Bij de magiërs van het Oosten zou deze figuur het schild van David hebben betekend. Ook schilderde men wel een mystieke figuur met een hanenkop, slangenpoten en een zweep in de hand. Onze Duitse voorvaderen bedienden zich van de runen, die eigenlijk de klanktekens van het oude alfabet waren, doch die nog een bijzonder geheime zin hadden. Men kraste ze in beukenstaafjes - vandaar de benaming 'Buchstabe'[10]. Dan werden ze door de deskundigen op unieke wijze samengesteld en daaruit werd het allittererende toverlied afgeleid. Men kraste ze echter ook op de bekers, om zich tegen vergiftiging te behoeden. Of men kraste de rune N, dat wil zeggen 'nood'[11], het teken van de Nornen, op de vingernagels, om met de bijstand van deze schikgodinnen dood en ziekte af te wenden. Met dit gebruik hangt wederom de betekenis samen die men aan de vlekken in de nagels toekende. Ze heten op de Faeröer thans nog 'Nornensporen', want men hield ze voor geluk en ongeluk aankondigende runen, die de Nornen zelf hadden ingegraveerd. In Schwaben beduiden de witte vlekken, het zogenaamde nagelbloeien, geluk en een lang leven. Daarentegen beduiden de gele, kommer en dood. Wij weten feitelijk, dat de eersten door een plaatselijk uiteenwijken van de hoornlagen van de nagel; de laatsten door de ontwikkeling van gans onschuldige paddenstoelsporen stammen.

Nog een dikwijls voorkomende talisman moet ik vermelden: het met de uiteinden naar buiten op de dorpel gespijkerde hoefijzer. De betekenis ervan is twijfelachtig. Het insnijden van hiëroglifische tekens in de deurdorpel tot bescherming tegen het

---

[10] Onvertaalbaar, 'letter'.

[11] Ofwel de 'Nauthiz'.

binnendringen van boze geesten en de door hen gezonden plagen, schijnt in de middeleeuwen zeer gebruikelijk, en de nauwkeurigheid van iedere hoek en streek daarbij van belang te zijn geweest. Wij vinden deze zede in de Faust vermeld, waar Mephisto zegt:

"Laat ik maar bekennen: dat ik naar buiten wandel
Verbiedt mij een kleine hindernis,
De Drudenvoet op uw dorpel."

Faust vraagt:

"Het pentagram bezorgt je pijn?
Wanneer het je bant, hoe kwam je dan binnen?

Mephisto antwoordt :

"Beschouw het juist! Het is niet goed getrokken;
De ene hoek, die naar buiten gaat,
Is, zoals ge ziet, een weinig open."

En daar Faust van de macht van de ban gebruikmaakt en hem vasthoudt, doet Mephisto hem inslapen en laat de hem bannende top door de ratten afknagen.

Het kan slechts zijn, dat de vorm van het hoefijzer gaandeweg uit de een of andere mystieke figuur naar voren is gekomen en daarvan is overgebleven, en dat men zich slechts van de duurzaamheid en gemakshalve van het opgespijkerde hoefijzer bediende om het weer te geven. Anderzijds echter heeft men ook dit gebruik met de dienst van Wodan in verbinding gebracht. Want het paard was voor deze god heilig; de hoofden van de in de slag gedode, of aan hem in het bijzonder geofferde paarden, werden aan bomen opgehangen. Hiervan schijnt nog de in vele Duitse gouwen verbreide zede af te stammen, om aan het dak van de strohuizen twee gesneden paardenhoofden aan te brengen.

Met de tot nu toe beschouwde groep bijgelovige voorstellingen nauw verwant en er veelvoudig mee vermengend, vinden wij een tweede, die als bron de idee heeft, dat de mens tot de ganse overige natuur in geheimenisvolle, zijn noodlot wezenlijk

beïnvloedende betrekkingen staat. Zeer fraai, al is het ook meer dichterlijk dan logisch helder, heeft Plato in zijn bekende 'Gastmaal' de idee ontwikkeld dat alle wezens, alle delen der schepping, onder elkander in algemene harmonie staan. Doch reeds lang voor Plato zien we bij de volkeren van het Oosten, met name de Chaldeeën en Egyptenaren, het geloof aan een voortdurende invloed van het gesternte, voornamelijk de planeten, op de aardse dingen en op het menselijke leven in het bijzonder. De hierop berustende astrologie stond, net zoals de aan haar verwante magie, in samenhang met de religieuze beschouwingen van de volkeren die de gesternten voor belevendigde, bovenmenselijke wezens hielden. Dat onder dezen de planeten, waartoe men indertijd immers ook zon en maan rekende, met hun sterkere en rustige licht, met hun schijnbaar willekeurige bewegelijkheid aan de hemel, een hoofdrol speelden, valt niet te verwonderen. Zo werden dan gaandeweg de zeven indertijd bekende planeten tot godheden verheven, of met reeds eerder vereerde geïdentificeerd. Bij de Grieken en Romeinen ontvingen ze de godennamen, waaronder wij ze thans nog kennen. Reeds zeer vroegtijdig had men ook aan de afzonderlijke planeten een goed of slecht karakter, evenals afzonderlijke bijzondere trekken toegeschreven: Venus en Jupiter, de opgewekt glanzenden, golden als goede, vriendelijke gesternten; Mars, met zijn rode licht en de troebele, bleke Saturnus, als vijandelijk en onheilbrengend. Men nam nu enerzijds aan dat de planeet die het eerst na de geboorte van een kind opkwam, zijn planeet was en de overheersende invloed op zijn ganse leven uitoefende. Anderzijds trouwens, dat de planeet die zich net in het opstijgen bevond, het uur bepaalde. De uiteenlopende, ten dele tegengestelde, invloeden der planeten werden dan vanuit hun stelling jegens elkander naar zeer ingewikkelde regels berekend. Opvallender wijze was de invloed der astrologie op de geneeskunde in de oudheid veel geringer, dan wij die in de middeleeuwen en in het begin van de nieuwe tijd bevinden, terwijl toch het geloof aan de oude

planetaire goden reeds lang gestorven was, en Jupiter of Saturnus niets meer dan namen voor gesternten waren. In de bloeitijd van Rome werden de astrologen met allerlei goochelaars en bedriegers op één lijn gesteld en stonden aldus bij de geletterde lieden in zeer gering aanzien. Onder de heerschappij der Arabieren steeg reeds hun invloed en van toen af werd het steeds algemener om de afloop van de ziekten meer vanuit de stand der gesternten, dan vanuit de toestand van de zieke te voorspellen, en de kuur meer naar de maanfasen of de heersende planeet, dan naar de symptomen in te richten. Men verbood om bij wassende maan ader te laten. Men herleidde het ontstaan van epidemieën tot de conjunctie der planeten, en wilde uit soortgelijke astronomische gronden de kritische dagen van de ziekten verklaren. Men gaf uiteindelijk in Duitsland, Denemarken, Holland en andere landen astrologische kalenders uit, waarin precies de voor koplaten[12], aderlaten en purgeren geëigende dagen waren aangegeven. Ook de afzonderlijke organen werden bij de afzonderlijke planeten ondergebracht, net zoals tegenwoordig de Chinezen nog geloven: de zon zou met het hart, de maan met de hersenen, Jupiter met de lever in verbinding staan, et cetera. Zeer komisch is de wijze waarop een beroemde hoogleraar in Padua de uiteenlopende sterfelijkheid van de te vroeg geboren kinderen uitlegde: in de zevende maand van de zwangerschap regeert de maan[13], die dankzij haar vochtigheid en het van de zon verkregen licht het leven begunstigt. In de achtste maand echter heerst Saturnus, die de kinderen opvreet. Dan kan er dus geen kind in leven blijven. In de negende maand begint dan de heerschappij van Jupiter, die leven geeft.

De bloeitijd van de astrologie en tegelijk haar grootste invloed op de geneeskunde, valt ongeveer in de 16e eeuw, dus in een tijd waarin verder overal reeds een kritische lezing en verheldering was begonnen van de meningen die van de Ouden

---

[12] "schröpfen". Een glas wordt onder vacuüm op de huid gezet.
[13] "Luna".

waren overgeleverd, alsook een zelfstandig onderzoek in de natuurwetenschappen. Doch zelfs Paracelsus, die zo radicaal als geen ander, het van oudsher overgeleverde de oorlog verklaarde, zwoer op de wil van de gesternten, die iedere artsenij eerst haar kracht moest verlenen. Ook Cardanus, een man van omvattende geleerdheid, even beroemd als arts als dat hij was als wiskundige, was een van de ijverigste discipelen en bewerkers der astrologie. Gingen zijn voorspellingen niet in vervulling, dan gaf hij op bescheiden wijze niet de wetenschap de schuld, doch zijn gebrekkige kennis of aanwending daarvan. Men moet wel bedenken, dat nog de betekenisvolste astronomen van die tijd, een Tycho de Brahe en Kepler, hun waarnemingen hoofdzakelijk om astrologische doeleinden instelden, en wel in zulk een mate, dat de astronomie zich door stijgende zekerheid der berekening en van de waarnemingsmethoden vervolmaakte, en ook haar stiefzuster zich steeds meer in een wetenschappelijk gewaad hulde dat ook voor scherpzinnige denkers hun leringen als kloppend verhelderde, zodra zij eenmaal in hun vermoeden aan het geloof in de bijzondere inwerkingen der gesternten op de mensen vooringenomen waren. Overweegt men ten slotte dat indertijd de afzonderlijke vakken van de geleerde kennis nog in veel inniger persoonlijke samenhang stonden, zodat zeer gewoonlijk de arts tegelijk astronoom of theoloog, of nog meer was, dan wordt het begrijpelijk hoe men tot de uitspraak kon geraken: wanneer de anatomie het rechteroog van de geneeskunde is, dan is de astrologie het linkeroog. En zoals dit gewoonlijk pleegt te geschieden: toen de wetenschappelijk gevormde artsen mettertijd deze dwaling erkend en bestreden hadden, vertegenwoordigden de charlatans die nog. De beruchte goudmaker Thurneijsser, die zich aan het hof van de keurvorst Johann Georg in groot aanzien verheugde, maakte met zijn in vele oplagen verschenen astrologische kalenders nog bijna een eeuw later een uitbreidende handel.

Doch ook nog in het volksgeloof van tegenwoordig, kan men duidelijke resten van deze invloed der astrologie waarnemen. Wormkuren bijvoorbeeld, moeten slechts bij afnemende maand ondernomen worden. Men heeft weliswaar onlangs getracht dit oude astrologische voorschrift een modern manteltje om te hangen, doordat men op de omzwervingen van de ingewandswormen binnen het menselijk lichaam wees, die van tijd tot tijd hun afdrijving zouden vergemakkelijken. Alleen ontbreekt het volledig aan bewijzen dat deze onbetwijfelbare omzwervingen met de maanfasen samenvallen. En zo is die oude traditie niet beter onderbouwd dan de andere, te weten dat men bij de kinderen bij afnemende maand niet de haren en nagels moet knippen, aangezien anders hun welzijn en hun lichaamspostuur zouden afnemen.

In het algemeenst vinden wij nog het geloof aan de goede of slechte betekenis van de weekdagen. Wellicht valt het slechts toe te schrijven aan het toeval dat het getal der oude zeven planeten met dat van de weekdagen overeenstemde, dat men aan elk van de eerstgenoemden de heerschappij over een weekdag toekende en deze daarnaar benoemde. Zoals bekend is, zijn deze namen vanuit het Latijn naar de talen van de Romaanse en Germaanse volkeren overgegaan. Bij de laatsten trad Wodan in de plaats van Mercurius, met wie hij door de Romeinen op wonderlijke wijze werd vergeleken; Thor in die van Jupiter; en Freya in die van Venus, zoals het het duidelijkst in het Engels valt te herkennen (Wednesday, Thursday). Voor Saturnus vond men geen passende man als vervanger. De aan hem gewijde dag behield alzo hetzij geen Latijnse naam, zoals in het Engels (Saturday), of hij werd, zoals in het Duits, tot vooravond van de zondag gemaakt. Daarmee was nu dan ook aan de weekdagen een geluk- of ongelukbrengend karakter verleend en dit is bij hen gebleven, hoewel geen mens meer aan de oorsprong en samenhang met dit geloof denkt. Doch het volksgeloof wijkt in verschillende omgevingen met betrekking tot de afzonderlijke dagen af. Bij ons bijvoorbeeld zal geen

enkele vroedvrouw een zwangere vrouw op 'Sonnabend'[14], de ongelukkige Saturnusdag, of op zondag voor het eerst laten opstaan of uitgaan. De vrijdag daarentegen, de dag van de huwelijken, is ook voor de herstellenden gunstig. In West-Duitsland wordt omgekeerd de vrijdag gevreesd en de zaterdag voor gelukbrengend gehouden.

Zoals aan iedere planeet een weekdag werd toegewezen, zo ook een van de in de oudheid bekende zeven metalen. De beide edele natuurlijk aan de beide belangrijkste lichten zon en maan; het ijzer aan de oorlogsgod Mars; het gemakkelijk vloeibare, beweeglijke kwikzilver aan de vluchtige bode der goden Mercurius. In de heerschappij van het tin, koper en lood moesten Jupiter, Venus en Saturnus delen. In de bloeitijd van de astrologie werden nu ook aan de metalen en de daaruit bereide medicamenten eigenschappen toegedicht, die overeenkwamen met de betrekkingen. De daarvan afgeleide benamingen (bijvoorbeeld Limatura Martis voor ijzervijlsel, Saccharum Saturni voor loodsuiker) zijn zelfs nog tot in onze eeuw gebruikelijk geweest.

Doch niet slechts aan de planeten en gesternten werd een dergelijke geheimenisvolle macht toegeschreven. Er was vrijwel geen stof, geen belevendigd of onbelevendigd deel van de Schepping, dat niet naast zijn verhelderende eigenschappen, door de fantasie nog met mystieke krachten toegerust was geworden. En het schijnt, dat hoe opvallender iets was, en hoe meer het door zijn natuurlijke eigenschappen imponeerde, des te vrijgeviger ook nog de menselijke inbeeldingskracht het overige eraan toevoegde. Zo waren het voor alles de edelstenen, waaraan men wonderbare krachten toevertrouwde. De diamant, aan de linkerarm gedragen, zou tegen jicht en boze geesten beschermen; de smaragd de epilepsie genezen; de chrysoliet de melancholie; het bergkristal de duizeligheid verdrijven. Het was gewis zeer passend voor die tijd, om deze heilzame steen wederom goed in de mode te brengen! Met voorliefde werden

[14] Lees: 'zaterdag'.

edelstenen als talismans benut, om de kracht van de stof met die van het ingegraveerde teken of toverwoord te verbinden.

Wij vinden verder sinds oude tijden de neiging om aan allerlei dingen die er zonderling uitzien, ruiken of smaken, of van afstotelijke en akelige dieren stammen, bijzondere artsenij-achtige eigenschappen toe te schrijven. Uitgerekend het afstotelijkste en bizarste schijnt men voor het werkzaamste te hebben gehouden. Zo bevalen reeds Alexandrijnse artsen gedroogde adders, het bloed van vleermuizen, de uitwerpselen van diverse dieren, oorsmeer en nog allerlei dingen die in goed gezelschap in het geheel niet genoemd kunnen worden, als artsenijmiddelen aan. In de middeleeuwen was de uitwendige en inwendige aanwending van geplette en uitgeperste of gedroogde en verpulverde padden, hagedissen, slangen, regenwormen en andere dieren zeer gebruikelijk. Nog in het begin van de vorige eeuw verscheen een wonderlijk boekje onder de titel 'Paulini's Dreckapotheke', dat een hoeveelheid van vermeend zeer geneeskrachtige, in elk geval echter hoogst akelig recepten voor pleisters, zalven, vruchtensap[15] en der-gelijke bevatte. Ook van dit bijgeloof is er nog een rest behouden gebleven, in het vaak voorkomende gebruik dat het ongeletterde publiek, met name de landslieden, van koeienmest maken. Men hoorde er nog van, wanneer men die gewoon uitwending op ontstoken of gekwetste delen aanwendde, waar het dan net als een - uiteraard veel schonere - warme gebreide mof kan werken. Of ook laat men wel een afkooksel van melk met koeienmest tegen 'de inwendige brand' drinken. Dat wil zeggen, tegen alle ziekten die met een gevoel van innerlijke hitte verbonden zijn!

Een gans specifieke vorm nam het geloof in de geheime krachten van de natuurlijke stoffen[16] aan in de tijd van Para-

---

[15] "Latwergen". Het betreft de verzamelterm voor ingekookt siroopachtig vruchtensap.

[16] "Naturkörper". Het onderscheid tussen 'lichaam' en 'stof' is in het Duits dikwijls onduidelijk.

celsus, ten dele onder de machtige invloed van deze merkwaardige man, die wij reeds als ijverige aanhanger van de astrologie genoemd hebben. Men kwam terug op het oude denkbeeld van Plato, van een kracht die de grote en de kleine wereld, het hemelse en het aardse, en het menselijk lichaam bezielde. Met dien verstande, dat men in plaats van de algemene harmonie (overeenstemming) de uitdrukking sympathie (medelijden) stelde, om daardoor uit te drukken dat iedere stof met de andere in wisselwerking staat, en zijn toestanden en stemmingen tot een bepaalde graad kan beïnvloeden. De uitdrukking van deze sympathie zou zich nu in de uiterlijke verschijning van de natuurlijke stoffen, in hun vorm en kleur, die hun wisselende betrekkingen aanduiden, geldend maken. Men noemde dit de natuurlijke signatuur of de siderische tekenen der dingen. Overeenkomstig golden planten met hartvormige bladeren als middel tegen hartkwalen. Het kleine bloempje Euphrasia met een zwart stipje in het midden, gelijkend op de pupil van het oog, werd 'ogentroost' gedoopt en zou een oogmiddel zijn. De stekelige Mariadistel een middel tegen inwendige steken en net zo de narcotische doornappel met zijn stekelige vrucht, waarvan het afkooksel helaas bij ons landvolk nog steeds niet vergeten is en meer dan eens een dodelijke vergiftiging veroorzaakt heeft.

De hoef van de eland, die naar men zegt aan de vallende ziekte zou lijden, werd gebrand en verpulverd tegen deze ziekte ingegeven. Bijzonder vruchtbaar was men in sympathetische middelen tegen de geelzucht. Niet slechts het gele sap van de geelbloeiende stinkende gouwe werd inwendig aangewend, doch ook werden de goudkarpers en de zeelt met hun geelglanzende schubben uitwendig op het lichaam gebonden. Ja, men beval de patiënt aan, zich in een vat met teer te spiegelen, dat zoals bekend is, ook het beeld van het gezonde geel terugwerpt. Wij glimlachen over zulke kuren, al komen wij ze ook wel in onze kennissenkring nog af en toe tegen. Doch men moet er rekening mee houden, dat aan hen reeds een van

de belangrijke stellingen van de homeopathie uitgesproken ten grondslag ligt, die toch als nieuw systeem der geneeskunde pas een aantal eeuwen later ter wereld zou komen, en waaraan echter ook thans nog niet slechts leken vasthouden, doch ook mannen die op een wetenschappelijke vakopleiding aanspraak maken. Wat steekt, zou steken genezen; wat geel maakt, de geelzucht verdrijven. Similia similibus[17]! De grootste dwaling - feitelijk indertijd veel vergeeflijker dan tegenwoordig - ligt hierin, dat men de pijn en de geelzucht als de ziekte zelf neemt, terwijl ze toch niets anders zijn dan een enkel symptoom van zeer uiteenlopende innerlijke processen, die pas door zorgvuldig onderzoek van alle overige ziekelijke storingen onderscheiden kunnen worden en dan een zeer uiteenlopende behandeling vereisen. Hahnemann ging, toen hij zijn bovengenoemde stelling trachtte te bewijzen, net zo oppervlakkig en onwetenschappelijk te werk als eerder Paracelsus en zijn navolgers. Terwijl de belladonna bij de daardoor vergiftigden een scharlakenrode kleur op de huid opwekt, zou hij een middel tegen de roodvonk[18] zijn. En de kinine zou de malaria genezen, aangezien hij bij gezonde mensen koortsaanvallen veroorzaakte, hetgeen overigens geen enkele betrouwbare waarnemer bevestigd heeft. Hierbij wordt dus geheel over het hoofd gezien, dat niet iedere scharlakenachtige rode huid roodvonk, en niet iedere koortsaanval malaria is, aangezien het wezen van deze beide ziekten uit een unieke bloedvergiftiging bestaat, en in het ene geval de uitslag, net zoals in het andere geval de koortsaanval, slechts bijkomstige en onwezenlijke verschijnselen zijn. Deze beide voorbeelden zijn nog de beste onder alle die door Hahnemann zijn aangevoerd! Als het zo gesteld is met de ene grondpijler van zijn systeem, zo is de andere van volledig onzinnige aard. De artsenijstoffen zouden des te machtiger werken naarmate ze verdund en hun dosis kleiner is. Het

[17] 'Het gelijke geneest het gelijke'. Feitelijk dus: 'Similia similibus curentur'.
[18] 'scarlatina'.

miljoenste deel zou krachtiger zijn dan het geheel, doch het deciljoenste[19] deel - een fractie waarvan niemand meer een voorstelling heeft hoe gering die is - nog zeer veel krachtiger! Overal in de natuur zien wij de kracht aan de stof gebonden, dus bij gelijke gesteldheid van de laatste, met zijn massa in gelijke verhoudingen toe- of afnemen. Deze natuurwet uitgerekend bij artsenijstoffen omkeren, noemt men, naar Liebigs[20] treffende uitspraak, de ervaring en het gezonde mensenverstand honen. Weliswaar hebben de voorvechters van de homeopathie zich erop beroepen, dat juist door het proces van de verdunning, door het verwrijven en schudden, bepaalde krachten in de artsenijstoffen in beweging gezet worden. Doch deze krachten zijn net zo mystiek, net zo onbewijsbaar, als die welke men ooit aan de sterren en de edelstenen toeschreef. Het is dus niet onverdiend, wanneer mannen die het natuurwetenschappelijke denken zo principieel loochenen, door geschoolde artsen niet als gelijkwaardige vakgenoten erkend worden.

Van deze nevenweg, waarop de beschouwing van bepaalde leringen van Paracelsus ons tot op heden gevoerd heeft, moeten wij nog een ogenblik naar de 15e en 16e eeuw terugkeren, naar de tijd waarin de machtige fermentatie der geesten en de gelijktijdig op hen rustende kerkelijke en politieke druk, alle soorten bijgeloof met bijzondere overvloedigheid in het verborgene liet woekeren. Indertijd bereikte dan ook het streven naar een universeel medicijn dat alle ziekten kon helen, en naar een elixer dat het leven verlengde, zijn toppunt.

In Frankrijk ontstond er een geheim gezelschap, naar zijn stichter het Collegium Rosianum genoemd, waarvan de ingewijde leerlingen in het bezit beweerden te zijn van de drie grote geheimenissen, te weten het perpetuum mobile, de transmutatie van de metalen in goud, en het levenselixer. In Duitsland was de fanatieke sekte der Rozekruisers zeer verbreid, die door een sympathetisch poeder en met name door hun beroemde

---

[19] Deciljoen is 1^{33}.

[20] Dit zal betreffen Justus von Liebig, 1803-1873, Duits chemicus.

'wapenzalf'[21], alle wonden, bloedingen, uitwendige en inwendige schade in een handomdraai meenden te kunnen genezen. En zo algemeen was het geloof aan de onfeilbaarheid van deze middelen, dat twee bekende en verdienstelijke hoogleraren in de natuurkunde, aan de juistheid van het feit in het geheel niet twijfelend, trachtten te bewijzen dat de werking van de wapenzalf een 'magnetische' is! Zo zou het magnetisme waarvan men nog bijzonder weinig afwist, als de grote onbekende het onmogelijke presteren. Doch hebben nog niet een paar jaar geleden de Goldbergerse kettingen, die slechts in schijn elektrisch waren, iets dergelijks moeten presteren? De zwakste kant van dit bijgeloof bestaat niet uit het betrekken van natuurkrachten om gans onbewezen processen te verklaren, doch uit de opvatting dat er ergens een middel moest zijn - die 'koningsdrank' of anderszins heet -, dat in de uiteenlopendste, ja, meest tegengestelde ziektetoestanden blindelings aangewend, hulp vermocht te brengen!

Het sympathetische poeder en de magnetische wapenzalf van de Rozekruisers, leiden ons tot de merkwaardige situatie waarin het paracelsische denkbeeld van de algemene sympathie in veel latere tijd opnieuw opdook in een tijd van algemene Verlichting, scherp filosofisch denken en succesvol natuuronderzoek; in het tijdperk van een Kant en Humboldt, waarin men mystieke voorstellingen en gefantaseerde bouwwerken in de wetenschap allang voor afgedaan had moeten houden. De Weense arts Mesmer trad met zijn leer van het dierlijke magnetisme op en trachtte die ook dadelijk als geneesmethode praktisch te benutten. Aangezien hij aanvankelijk in Duitsland geen gunstige bodem voor zijn strevingen vond, ging hij naar Parijs, gewon hier in de lijfarts van de toenmalige graaf van Artois, de latere koning Karel X, een invloedrijke aanhanger en genoot, en spoedig werd het mesmerisme mode, met name in de

[21] Van Rudolph Glocenius, 1572-1621. Met deze zalf werd niet de steekwond behandeld, maar het wapen waarmee de wond was toegebracht.

voorname wereld. Zoals tussen magneet en ijzer - zo luidde de nieuwe leer - een innige sympathie bestaat, zodat de magneet het ijzer niet slechts aantrekt, doch ook door strijken zelf magnetisch maakt, zo kan ook de ene persoon op de andere, die van nature of door ziekte met deze in sympathie verkeert, zuiver door aanraking en strijken met de vingers machtige werkingen uitoefenen. Beiden hebben zich dan 'in rapport gebracht', zoals de uitdrukking der kunst luidt. Op deze wijze kan de magnetiseur bij de gemagnetiseerde persoon pijn en krampen verminderen, of ook diens zenuwen in een typerende opwinding brengen, waarin na voorafgaande stuipen een soort slaap intreedt, die men gewoonlijk somnambulisme noemt, doch waarop echter beter de naam clairvoyance (helderziendheid) past, want ze wordt tot plechtige zieneres, tot profetes[22]. Nu eens vanzelf, dan weer op vragen van de omstanders antwoordend, spreekt zij in proza of in bloemrijke, poëtische taal haar openbaringen uit. Haar eigen lichaam en het lijden daarvan, liggen helder voor haar geestesoog en zij geeft voor zichzelf de passende geneesmiddelen aan. Doch zij is niet beperkt tot de kennis van het eigen Ik. Ze doorziet ook anderen, ze beheerst verleden en toekomst, omvat het ganse gebied van het menselijk weten, ja, zij grijpt oneindig over het weten en kennen van gewone mensen uit. Ze heeft namelijk niet eens de normale werkzaamheid van de zintuiglijke organen nodig, om te weten wat zich in de buitenwereld afspeelt. Het geestelijk schouwen vervangt alles en maakt alles mogelijk. Ze hoort wat mijlenver verwijderde personen zeggen, ze leest het geschrevene in een afgesloten kast, ja, ze ziet met de maagstreek[23] of de vingertoppen, of met een willekeurig ander lichaamsdeel! 'Zinsverdraaiing' wordt dit merkwaardige verschijnsel genoemd. Om nu echter het wonder vol te maken, is er

[22] De auteur suggereert abrupt, dat de slapende persoon steeds een vrouw betreft.

[23] "Herzgrube". Niet te verwarren met de hartstreek. M.i. ook te situeren als de solar plexus of zonnevlecht.

niet eens de directe aanraking door de magnetiseur nodig, om dergelijke werkingen te veroorzaken, doch deze kunnen ook door leiding worden doorgegeven. Mesmer hield in Parijs plechtige magnetische soirees, waarbij de gasten, meestal dames van de hoogste stand, met ineengestrengelde handen in de kring rond het zogenaamde baquet zaten: een kast met ijzervijlsel en flessen met gemagnetiseerd water, die door stralenvormig uitlopende ijzeren stangen met de afzonderlijke personen in verbinding werden gebracht. Rond het spookuur, in geheimenisvol halfdonker en bij zachte muziek magnetiseerde de meester dan het ganse gezelschap. Pas nu, nadat de Franse hoofdstad dergelijke successen gezien had, was ook Duitsland rijp voor de nieuwe leer. Eerwaarde, doch wel meer poëtisch meegesleepte, dan scherpziende mannen als Jean Paul en Justinus Kerner, verkondigden hun wonderen. Een zeer in aanzien staande Berlijnse arts schreef een boek tot hun wetenschappelijke onderbouwing. Een boek waarvoor hij zich in zijn latere jaren zozeer schaamde, dat hij het overal liet opkopen om het te vernietigen. Ene dr. Wolfart importeerde ten slotte de mesmerische soirees ook in Berlijn, doch hier moeten wel merkwaardige dingen zijn voorgevallen, want de politie voelde zich spoedig bewogen om de soirees te verbieden en Wolfart verdween uit Berlijn. Sindsdien was de betovering van de mode gebroken. Slechts in Dresden bracht nog in de jaren 50[24] de Hongaarse graaf Franz Szapary een kleine kolonie van somnambulen bijeen. Verder is het dierlijke magnetisme nergens meer in het groot opgetreden. Individuele, meestal tot de ongeletterde volksklassen behorende en door religieuze fanatici aangespoorde personen, worden hier en daar somnambuul en verzamelen spoedig een schaar gelovige enthousiastelingen om zich heen. Individuele magnetiseurs trekken ook nog zo nu en dan met hun vrouwelijke helderzienden van stad tot stad, om net als andere toverkunstenaars hun prestaties voor geld te laten zien. En men moet zeggen, dat

[24] Dus rond 1850.

zij hun kunststukken soms zeer verbluffend geweten hebben in te richten. Ja, zij hebben zelfs enkele keren de driestheid gehad om de wetenschappelijke toetsing van de beweerde bovennatuurlijke vaardigheden van hun vrouwelijke helderzienden uit te dagen. Doch iedere keer nog, is zulk een toetsing met hun beslissendste nederlaag geëindigd en het oordeel van de wetenschap staat allang vast.

Niet het ganse somnambulisme is fabel en misleiding, doch wel al het bovennatuurlijke of bovenmenselijke daaraan. Somnambuul worden slechts personen met een reeds ziek, door geslachtelijke opwinding of door piëtisterij overprikkeld zenuwstelsel. Bij dezen kunnen de aanvallen vanzelf optreden, of onder de indruk van een overheersende, besluitvolle persoonlijkheid op de fantasie. Doch het is gans om het even, van welke manipulatie de zogenaamde magnetiseur zich daarbij bedient. Een gezonde, rustige mens kan hij bestrijken, hoe en zo vaak als hij wil. Deze zal niets anders ervaren dan de aanraking van de hand en in elk geval verveling. De aanval zelf stelt een middentoestand tussen slaap en waken voor, waarin het bewustzijn en zijn heerschappij over de breinwerkzaamheid opgeheven is, doch waarvoor afzonderlijke delen van de hersenen zich in geëxalteerde opwinding bevinden. Net zoals in de droom, worden voorstellingen en denkbeelden met sterke levendigheid en vaak in verrassende combinaties opgewekt, en oude, allang uitgewiste herinneringen wederom levendig. Doch net zomin als de dromende tot profeet wordt, evenmin is ook de somnambuul een zieneres. In haar uitingen bevindt zich niets wat haar geheugen zich niet langs natuurlijke wegen, door waarneming met de zintuigen, ervaring en onderricht tot eigendom heeft gemaakt, ook al zijn deze wegen elk op zich soms moeilijk na te wijzen. Aan hogere Verlichting en bijzondere wijsheid kunnen slechts de half geletterde, onheldere hoofden geloven, die gewoonlijk de naaste omgeving van een somnambuul vormen en door hun foutieve gedrag dikwijls wezenlijk daartoe hebben bijgedragen om hun zenuwont-

regeling tot aan het somnambulisme te doen toenemen. De meest geestloze fabel echter is de zogenaamde 'zinsverdraaiing' en eenieder die zich ermee inlaat om de daarbij passende dingen te willen produceren, mag men vrijmoedig een bedrieger noemen. Want het ligt in het wezen van de werkzaamheid der zintuigen, dat ze - gans afgezien van de voor haar bestemde zenuwen - slechts door een speciaal ingericht apparaat tot stand kan komen. Slechts het oog is in staat om de ongelofelijk snelle en fijne golfbeweging die wij licht noemen op te nemen en voort te planten. Slechts het oor is ontvankelijk voor de grovere en minder snelle trillingen die wij geluid noemen, en de huid slechts voor warmtestralen, doch niet omgekeerd. Ten tijde van Justinus Kerner kon men hoogstens nog in het duister tasten. Heden ten dage zou het 't loochenen van de zekerste verworvenheden van de wetenschap betekenen, wanneer men die eenvoudige waarheid niet zou willen erkennen.

Slechts in het kort moeten ten slotte de bijgelovige gebruiken worden genoemd die ontspringen aan het basisdenkbeeld, dat de ziekte een vreemd, binnengedrongen wezen is en zich als zodanig ook wederom laat verbannen, of op anderen overdragen. Het naïefst sprak dit geloof zich uit bij de oude Atheners, in een gebruik dat ons hoogst barbaars zal toeschijnen. Ieder jaar in de maand mei werd een feest gehouden, de thargeliën, als aandenken aan een grote pest en tot afwending van nieuwe plagen. Een paar ellendige, verkommerde mensen werden daartoe vooraf op staatskosten verpleegd. Thans echter moesten zij zich als zoenoffers met de schaden en het lijden van het ganse volk laten opzadelen. Men voerde hen in feestelijke processie rond en stortte hen van dan een rots naar beneden.

Het valt gemakkelijk in te zien, hoezeer het later zo algemene geloof in demonen de uitbreiding van dit denkbeeld moest bevorderen. Want voor de minder scherp denkende massa was de verwisseling van de ziekmakende demon, die in het hoofd of in de buik zijn wezen deed gelden, met de ziekte, zelf een haast onvermijdelijke. Kon men die door bezweringen en tover-

middelen uitdrijven en ergens naartoe verbannen, dan moest dat ook met de ziekte mogelijk zijn. En aangezien men deze uitdrijving of overdracht van de ziekte door de geheimenisvolle medewerking van een ander lichaam en van de daarin werkzame levensgeest met die van de zieke trachtte te bereiken, zo is ook de samenhang met het denkbeeld van de sympathie onmiskenbaar. Om de uitgedreven ziekte op te nemen, werden nu eens dieren, dan weer planten of doden, zelfs zelf toebereide voorwerpen bestemd. Volgens Paracelsus zou het bloed bijzonder geëigend zijn om een ziekte aan te trekken. Men vulde alzo het bloed van een gezonde in een lege eierschaal, plakte die dicht, liet die door een hen bebroeden, dan nog in een bakoven bakken en noemde dit thans de mummie. Die werd eenvoudig op het zieke deel gelegd en dan samen met de door de mummie aangetrokken ziekte begraven, of in het gat van een boom ingeplugd. Voor het heden past deze omstandige procedure niet meer. Daarentegen heb ik het zelf nog meegemaakt, dat een nogal fantasierijke arts zich de vingers van een lijk van de anatomie bezorgde, om een vreselijke moedervlek bij een dame door aanraking daarmee tot verdwijnen te brengen.[25] Veel bekender is het nog, dat men wratten met een stukje rood vlees bestrijkt en dit dan begraaft, of dat men boven de wrat een knoop in een draad bindt en deze dan onder de dakrand legt. Is de draad of het vlees verrot, dat is ook de wrat verdwenen. Bij degene die de malaria niet kan kwijtraken, strijkt men met een bloeiende vliertak drie keer over de maagstreek, gaat dan achterwaarts naar het open venster en werpt de koorts met de twijg naar buiten. Bij zieken die aan jicht of reumatiek lijden, moet men cavia's in het bed leggen. De diertjes krijgen de rillingen en de patiënt is ze kwijt. Wanneer echter een kind door convulsies wordt overvallen, moet men zo spoedig mogelijk een duif met de stuit tegen het overeenkomstige lichaamsdeel van het kind houden. De duif zal sterven, doch het kind zal gered zijn. Het is nog niet veel jaren geleden, dat een keizerlijke

[25] De auteur geeft niet duidelijk aan of de procedure slaagde.

lijfarts in een grote residentie, een merkwaardige kuur van dien aard in een medisch tijdschrift bekendmaakte!

Zo zien wij alzo op het ganse gebied van de geneeskunde de oude bijgelovige denkbeelden, al zijn ze minder ruw en ten dele in een wetenschappelijk gewaad gehuld, tot in onze eeuw van de Verlichting voortleven. Vragen wij naar de oorzaak van dit taaie verschijnsel, dan kunnen wij ons niet tevredenstellen met de zinnebeeld dat het bijgeloof, net als onkruid, een diepgaande wortel en snel rijpend zaad heeft. Veelmeer geldt, zich bewust te worden dat onze ganse Verlichting weliswaar breed, doch vlak is. Kennis is veel uitgebreider dan in de tijden van onze voorouders, doch consequent denken is nog immer een zeldzaamheid. Slechts weinigen beseffen, dat de natuurwetten op zich wonderbaar zijn, doch geen uitzonderingen toelaten zoals ze in gewoonlijke zin als wonderen betiteld worden. De allerminsten zijn geestelijk zo rijp, dat zij ook in lijfelijk opzicht zich onder de onbeperkte heerschappij van de wetten, in zekere zin als burgers van de fysieke rechtsstaat, tevreden voelen. De meesten is de troost voldoende, aan een vaderlijke macht te geloven, die wel eens tot hun gunst genade voor recht kon laten gaan. Wanneer nu echter in het stervende lichaam ook de kracht van de geest verlamt; wanneer de bijstand van de arts zich vruchteloos afmat om de zoete, vriendelijke gewoonte van het leven te handhaven; en vanuit de verte het dreigende spook van de dood zich laat zien; dan zwermen de zeer falende toespraken toe: "Het kan toch immers in geen enkel geval enige schade doen." En onder zulk veldgeschreeuw houdt het bijgeloof zijn intocht in de gebroken burcht van ook degene die ooit zo sterk was! Slechts weinig bevoorrechte geesten weerstaan ook de lichaamszwakte en vrees voor de dood en zien helder en vast het eigen vergaan als de onvermijdelijke consequentie van een algemene natuurwet tegemoet. Een zeldzaam schouwspel, doch een dat des te verheffender is!

Gedrukt door H. Schwibbe in Königsberg.